

מוסדות
**דרבי
תורה**

בנשיאות מרן הגאון
רבי **אשר וייט שליט"א**

שיעור מרן הרב שליט"א

קונטרס שבועי

אגדה

ליחד שם י"ה בו"ה

הלכה

במצות תפילין ובזמן חיוב

פרשת בא תשפ"ד

שנה כ"ה - קובץ י"ד [תתס"ט]

יד"לע"י מכון "מנחת אשר"

כל הזכויות שמורות

עריכה והוצאה לאור ע"י
מכון "מנחת אשר"

להפצת תורתו של
מו"ר הגאון רבי אשר וייס שליט"א

רחוב אהרון אשכולי 109
ירושלים

המען למכתבים:
ת.ד. 23170

Email: info@minchasasher.com

יעמדו על הברכה

המזכים את הרבים בהפצת תורתו
של מרן הגאב"ד שליט"א

השיעור השבועי מוקדש

לעילוי נשמת

האי גברא יקרא, ענוותן ושפל ברך,
שייף עייל שייף ונפיק ולא מחזיק טיבותא לנפשיה

ר' נחום

ב"ר חיים בן ציון ע"ה

מליק

אשר היה קשור בעבתות אהבת אמת למרן הרב שליט"א ותורתו
השתתף באופן קבוע בשיעורי מרן הרב שליט"א בימי שלישי
ושתה בצמא את דבריו, השתשע בשיעוריו ועזר בהדפסתם

נלב"ע י"ב שבט תשפ"ב

תנצב"ה

ולזכות רעייתו מרת מלכה הינדא

בת שעניא רבקה שתבלחט"א

פרשת בא

במצות תפילין ובזמן חיובה

"והיה לך לאות על ירך וליזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה'
בפיך" (שמות י"ג ט').

א

בגדר המצוה

הנה חקרו האחרונים בגדר מצות תפילין, אם המצוה שיהיו התפילין עליו כל היום, או שיוצא יד"ח כשמניחן בכל יום ויום אפילו לשעה מועטת. והפמ"ג (אשל אברהם סי' ל"ז ס"ק ב') מסופק בזה והביא בשם הלבוש דמצותן כל היום, אך הסיק דאם הניח פעם אחת ביום יצא יד"ח, ומצוה מן המובחר שיהיו עליו כל היום. ועיין גם בישועות יעקב (שם) שפלפל בשאלה זו, והביא דבריהם בקיצור הביאור הלכה (ריש סימן ל"ז) עי"ש. ועיין שם בישועות יעקב שנתקשה באמת על מה שאין אנו נוהרים לקיים מצות תפילין כהלכתה, ועוד כתב דאין לומר דהטעם הוא משום דבעינן גוף נקי וחוששים להיסח הדעת, דכ"ז אינו אלא מדרבנן ואיך מבטלין מ"ע דאורייתא משום הני דיני דרבנן.

ובאמת יש לתמוה לדברי האומרים דמה"ת מצותן כל היום, היאך מבטלין מצות עשה של תורה משום שלפעמים לא יזהרו בגוף נקי או בהיסח הדעת, והלא עובר בחטא בכל רגע שהוא מבטל מ"ע של תורה, ואף שיש כח ביד חכמים לבטל דבר מן התורה בשוא"ת, הלא לא מצינו בשום מקום שתיקנו חכמים לפטור ממצות תפילין, ואין זה אלא מנהג וכלשון השו"ע שם בסעיף ב' ד"נהגו שלא להניחם כל היום", ותמוה איך נתקבל מנהג שיש בו ביטול מ"ע, והלא כיון שמנהג זה הובא בשו"ע בודאי הוא כדת של תורה.

ועיין במג"א (שם ס"ק ב') דאף מי שיוודע בעצמו שיכול להזהר בגוף נקי ובהיסח הדעת אין צריך להניחם כל היום מפני הרמאים, ומקור דבריו מהבית יוסף שהביא כן מרבינו ירוחם שמפני הרמאים שמניחים תפילין כל היום כדי לרמות בני אדם להחזיקן בכשרות נהגו שלא להניחם כל היום. ואם חייב מה"ת להניחן כל היום בודאי תמוה דיבטלו מ"ע דאורייתא מפני הרמאים. ועוד דמעצם ענין הרמאים מוכח דכבר בזמן

במצות תפילין ובזמן חיובה

חז"ל נהגו שלא להניח תפילין כל היום, דאם נהגו כן אין התפילין סימן מיוחד לכשרות ונאמנות, ושוב צ"ע למה ביטלו מצ"ע. ובביאור הלכה שם כתב שמוכח מדברי האליהו רבא דמי שידוע בעצמו שיש לו גוף נקי, באמת יניח כל היום עי"ש.

ואף במה שהסיק הפמ"ג דמה"ת יוצא יד"ח במה שמניח פעם אחת ביום נתקשיתי, דמה"ת לומר דחייב להניח תפילין בכל יום כיון שלא מצינו רמז בקרא שמצוה זו מוגדרת בזמן של כל יום, ובשלמא לשיטת הלבוש י"ל דכיון דלא נאמר בפסוק שחייב בזמן מסויים הרי זה חיוב תמידי, אבל להפמ"ג דיכול להניח פעם אחת ביום מנ"ל לחדש זאת כיון שלא מצינו בקרא שהחיוב הוא בכל יום.

אך מצינו כעין זה ברמב"ם (פ"א מהלכות תפלה הלכה א') "מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר ועבדתם את ה' אלקיכם וכו'", וכ"כ שם בפרטי המצוה שהחיוב הוא "לעבוד את ה' בכל יום בתפלה". וגם בזה יש לתמוה דבקרא ד"ועבדתם את ה' אלקיכם" לא נתבאר כלל דהחיוב הוא בכל יום ומנ"ל לחדש כן. וכיוצ"ב מצינו עוד לענין מצות ברכת כהנים ברמב"ם (בפרטי המצוה בריש הל' תפלה) שמצוה "לברך כהנים את ישראל בכל יום", וגם בזה לא נתברר לנו מנ"ל שמצותו בכל יום, וצ"ע בכ"ז.

והנה הלח"מ שם כתב בשם הקרית ספר דמקור דברי הרמב"ם מסיפא דקרא ד"ועבדתם", דכתיב (שמות כ"ג כ"ה) "וברך את לחמך ואת מימין" ולחם ומים צריך בכל יום, א"כ התפלה היא ג"כ בכל יום "למה שאתה שואל צרכיך בה" עי"ש, ולדבריו עדיין לא יתיישב מנ"ל דברכת כהנים הוא חיוב שבכל יום. אך ראיתי בקרית ספר (פי"ד מהלכות תפלה) שכתב גם לענין מצות ברכת כהנים דילפינן מקראי דהיא בכל יום, ופירש את דברי הגמ' בסוטה (ל"ח ע"א) "הוא ובניו כל הימים" בדרך זה דילפינן שיש חיוב בכל יום עי"ש בדבריו, אך לא מצינו דרשות אלו בדברי חז"ל, ותימה לחדש דרשות והלכות במקום שחז"ל לא חדשום, ואף במש"כ לענין ברכת כהנים לא מצינו לראשונים שיפרשו כך את דברי הגמ' בסוטה, וצ"ע בזה.

והנה לדברי הקרית ספר והלח"מ דרק מדיוקא דקראי ידעינן דהני מצוות חיובן בכל יום, נראה דבתפילין דליכא ביה ראייה מקראי אין לומר דחיובו בכל יום. אך ראיתי שהקרית ספר (ריש הלכות תפילין) כתב לגבי מצות תפילין ש"מצותו בכל יום מדאיצטריך ימים ימימה למעוטי לילה ו"לך לאות" למעוטי שבת ויו"ט ומשמע דכל

במצות תפילין ובזמן חיובה

שאר יומי חייב", אך זה חידוש גמור שלא מצינו ברמב"ם דמצות תפילין הוי בכל יום כנ"ל, לכן נראה לבאר גם כוונת הקרית ספר בדרך אחר וכדלהלן (אות ה').

והכס"מ שם בריש הלכות תפלה ביאר דברי הרמב"ם בדרך אחר וז"ל:

"ודעת רבינו שמצות עשה מן התורה להתפלל בכל יום, ממה שנאמר 'ועבדתם את ה'', ועבודה זו צריכה שתהיה בכל יום, שאם אינה בכל יום אולי נבא לומר שהיא פעם אחת בכל ימיו, וזה ממה שלא יסבלהו הדעת, וא"כ ע"כ החיוב הוא להתפלל בכל יום. אבל אין מנין התפלות מן התורה אלא בפעם אחת ביום סגי".

ולשיטתו מבואר ג"כ מש"כ הרמב"ם דגם מצות ברכת כהנים היא בכל יום, דה"נ אי לאו הכי נבוא לומר שהוא פעם אחת בכל ימי חייו וכמ"ש לענין תפלה, ולשיטתו נראה דה"ה במצות תפילין יש לומר דע"כ הוי פעם אחת ביום, אך מסגנונו של הכס"מ משמע שיסוד דברי הרמב"ם אין יסודם בראיה והכרח שמצות תפילין נוהגת בכל יום, אלא משום דאם לאו בכל יום לא נדע מה גדר וזמן החיוב, דודאי לא מסתבר שחייב להתפלל פעם אחת בימי חייו.

והנראה לענ"ד בזה, דכבר כתבתי במק"א עפ"י יסוד גדול בתורה, דכל מצוות העשה שבתורה מתחלקים לשני גדרים. יש מצוות שכל עיקרן בתוצאת המעשים, כעשיית המעקה, טבילת כלים, ביעור חמץ, הענשת הרשים וכדומה, ויש מצוות שכל עיקרן ומהותן בעצם עשיית המעשים שיש בהן עבודת ה'.

ומתוך התבוננות נראה שכל המצוות של סדר היום, שבת ומועד הן מצוות שהן תמצית עבודת האדם בעולמו, והן עבודת ה', וכל יתר המצוות ומהותן בתוצאת המעשים.

ולפי זה נראה יתירה מזו, דכל המצוות שבתורה שמצד מהותן עבודת ה' המה, ואין בהם כל תוצאה מתבקשת, בהכרח שהן קשורות או לשבת ומועד, או לסדר היום, דסדר היום של האדם מישראל ושיגרת חייו, הם שיגרת חיים של עבודת ה', כי לכך נוצרת.

ומשום כך קבע הרמב"ם בפשטות גמורה וללא כל מקור מפורש שמצות התפילה נוהגת בכל יום, וכן גם מצוות ברכת כהנים. ולפי זה נראה דכך גם במצוות תפילין דהצד השווה שבמצוות אלה שכל מהותן עבודת ה' בטוהרה.

במצות תפילין ובזמן חיובה

וכנראה שמרוב פשטות הדברים לא ראו חז"ל והרמב"ם כל צורך לפרש ולבאר יסוד גדול זה.

כך נראה לענ"ד. (ועיין מה שהארכתי בזה במנחת אשר דברים (סימן כ"ב אות ג').

אמנם מדברי הרמב"ם עצמו יש לדייק דמצות תפילין אין חיובו בכל יום, שהרי במצות תפלה וברכת כהנים כתב להדיא דמצותן בכל יום כנ"ל, ובמצות תפילין לא כתב כן בפרטי מצותה, לא בספר המצות ולא בהלכות תפילין, ומוכח מזה דבאמת אין זמן חיובה פעם אחת ביום דוקא אלא גדר אחר יש בו כמו שיבואר להלן.

ב

הנלע"ד בזה

ונראה, דמצות תפילין אינה מוגדרת כלל בזמן מסוים, ומצותה שישתדל האדם ככל שבידו שיהיו התפילין עליו, וכעין מצות תלמוד תורה שאין זמן מסויים לחיובה אלא מצותה שישתדל אדם ללמוד תורה ככל יכולתו, אבל אין זמן מוגדר ומוגבל בחיובה, כמבואר במנחות (צ"ט ע"ב) דאם קרא קר"ש שחרית וערבית קיים "לא ימוש ספר התורה הזה מפיד" (יהושע א' ח'), ואף חיוב מוגדר זה ללמוד ביום ובלילה אינו אלא מדברי קבלה דמקורו בספר יהושע, אבל עיקר המצוה מה"ת אינה מוגדרת ומוגבלת בזמן. וכן ביאר הגר"א בשנות אליהו (ריש מסכת פאה פ"א מ"א) בהא דת"ת אין לה שיעור דאף באות אחת מקיים מצותו. ואף מה שכתב הר"ן (נדרים ח' ע"א) דמקרא ד"ושננתם" שדרשו בו חז"ל שיהיו ד"ת מחודדים בפיד ידעינן שחייב ללמוד בכל עת ובכל שעה, אינו מוסכם על כל הפוסקים כמבואר בביאור הגר"א (יו"ד סימן רמ"ו סק"ו) וכן משמע בלשון השו"ע שם (סעיף א') שלא כתב אלא ש"חייב לקבוע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה" עי"ש. ומבואר מכל זה דביסוד מצות ת"ת אין כלל הגדרת זמן, אלא שיש חוב כללי על האדם שישתדל ללמוד תורה כפי יכולתו (וכבר הארכתי בזה במנחת אשר ויקרא סי' פ"ד אות ו'), ונראה דגם במצות תפילין אין הגדרת זמן במצותה אלא דחייב האדם להשתדל בה כבמצות ת"ת.

ונראה דהדברים מבוארים בלשון הרמב"ם (פ"ד מהל' תפילין הלכה כ"ד) דז"ל

שם:

במצות תפילין ובזמן חיובה

"קדושת תפילין קדושתן גדולה היא, שכל זמן שהתפילין בראשו של אדם ועל זרועו, הוא עניו וירא שמים, ואינו נמשך לשחוק ובשיחה בטלה, ואינו מהרהר מחשבות רעות, אלא מפנה לבו בדברי האמת והצדק, לפיכך צריך האדם להשתדל להיותן עליו כל היום, שמצותן כך היא, אמרו עליו על רב תלמידו של רבינו הקדוש שכל ימיו לא ראוהו שהלך ארבע אמות בלא תורה או בלא ציצית או בלא תפילין".

הרי מבואר בדבריו, דרק משום שכל זמן שהתפילין עליו הוא עניו וירא שמים וכו' צריך להשתדל שיהיו עליו כל היום, ושוב כתב שמצותן כך הוא, ומבואר דזה גדר המצוה ואינה מוגדרת ומוגבלת בזמן מסוים. וכך מבואר גם מהא דאמרו על רב ששת, ר' זירא ור' אדא בר אהבה שמימיהם לא הלכו ד' אמות בלא תפילין (גמ' שבת קי"ח ע"ב וברש"י שם, מגילה כ"ח ע"א ותענית כ' ע"ב), ואם זה מעיקר חיוב מצות תפילין מה חידוש יש בכך, וע"כ דאין מצוה זו ללבוש תמיד תפילין בראשו וזרועו אלא גדר חיוב מצוה בלבד, אבל בעיקר חיובו אין גדר זמן כלל, וכהא דאמרו על רב זירא שלא הלך ד' אמות ללא תורה, דג"כ הוא מגדר חיוב מצות ת"ת כנ"ל, ושניהם דומים ביסודם למצות ציצית שאין חיוב שיהיה על האדם ד' כנפות כלל ואעפ"כ יש בזה גדר חיוב מצוה גדול כמבואר במנחות (מ"א ע"א) דבעידנא דריתחא נענשין עליה, ואלו הג' דברים אמרו גם על רב שהיה זהיר בהם וגדר אחד להם (תשובות הגאונים סי' קע"ח).

אמנם פשוט דאין מצוות תלמוד תורה ותפילין דומין לגמרי למצות ציצית, דבציצית אין כל חיוב אלא אם כן לובש הוא ד' כנפות, ואם אינו לובש ארבע כנפות אין עליו חיוב כלל, ואינו נענש אלא בעידנא דריתחא, משא"כ בתלמוד תורה ותפילין דודאי חיוב הן הרובצות על האדם, והמבטל מצוות אלה ענוש יענש לא רק בעידנא דריתחא, אלא שאין מצוותן תלויה בזמן אלא גדר מצוותן שישתדל בהן האדם כפי כחו ויכלתו.

ונתקשיתי להבין שיטת הפמ"ג בזה, שהביא את דברי הרמב"ם שם בקיצור דבריו אך הסיק שמה"ת יוצא ידי חובתו אם הניח פעם אחת ביום, אך לכאורה נראה מלשון הרמב"ם כמו שביארנו, שהרי הרמב"ם לא רמז כלל בדבריו שחיובו הוא בכל יום [כמו שכתב לגבי מצות תפלה וברכת כהנים כנ"ל] וכתב שגדר מצות תפילין הוא שישתדל שיהיו עליו כל היום, הרי שאין המצוה אלא שישתדל, וזה מהות וגדר המצוה, וכמו שכתב "שמצותן כך הוא" כנ"ל.

במצות תפילין ובזמן חיובה

ועוד יש להוכיח מדברי הרמב"ם (שם הי"ג) דהמצטער ומי שאין דעתו מיושבת פטור מן התפילין, ובכסף משנה כתב בשם רבינו מנוח וז"ל:

"אע"ג דבשאר מצוות אמרינן מצטער איבעי ליה ליתובי דעתיה, הכא שאני משום היסח הדעת. וכתב עוד מדאמרינן במדרש שהיה חושש בראשו לא היה מניח תפילין של ראש (כך משמע בירושלמי ברכות ה"ג על ר' יוחנן), משמע דהמצטער פטור מהתפילין עכ"ל, ואעפ"י שיש להשיב על ראיה זו דשאני התם שהצער היה בא לו מחמת הנחת התפילין אילו היה מניחן, מ"מ קצת סמך יש".

ונראה דמכל דברי רבינו מנוח והכס"מ שדן בדבריו מוכח דאין חיוב הנחת תפילין מוגדר בזמן, דא"כ למה באמת לא חייבוהו ליתובי דעתיה כיון שזה בידו כמבואר בדבריהם, ואם נימא דבשעה כל שהיא בכל יום יוצא יד"ח מה"ת, והלא זה בודאי בידו להמנע מהיסח הדעת רגע כמימרא. וממה שכתב עפ"י המדרש מוכח ג"כ דאין זה חיוב גמור כל היום, או אף בשעה מסוימת כל יום, דא"כ למה באמת פטרוהו משום צער, וגם מה לן אם הצער בא מחמת התפילין או מחמת דבר אחר, וע"כ דאין במניעה מהנחת תפילין ביטול חיוב מ"ע, אלא ביטול חיוב מצוה, וכיון שהוא מצטער פטור הוא מכך, ודו"ק בזה.

ונראה עוד ראיה מדברי הרמב"ם (הל' תעניות פ"ה הי"א) בהל' תשעה באב שכתב:

"ומקצת החכמים נוהגין שלא להניח בו תפילין בראש".

הרי שהיו מהחכמים שנהגו שלא להניח תפילין ש"ר בתשעה באב, והטעם ברור משום שתפילין נקראו פאר ואין האבל ראוי לכך, אך מ"מ אין זה אלא מנהג כמבואר בלשון הרמב"ם וכ"כ המגיד משנה להדיא, ואת"ל דהוי ביטול מצות עשה יש לבטל מנהג זה וכמבואר להדיא בגמ' בראש השנה (ט"ו ע"ב) דכל מנהג שהיא נגד הלכה ומצות התורה יש לבטלו, וע"כ דהנמנע מלהניח תפילין יום א' אין עבירה גמורה בידו וככל החזיון הנ"ל.

אמנם בצפנת פענח (על הרמב"ם תניינא עמוד 140) משמע דנקט בטעם מנהג זה משום איסור היסח הדעת בתפילין, אך פירוש זה רחוק, ומ"מ אף להבנתו אין זה אלא מנהג והדרא קושיא לדוכתא, וע"כ שאין בזה עבירה.

במצות תפילין ובזמן חיובה

ומש"כ הרמב"ם (בהלכה כ"ו) "אעפ"י שמצותן ללובשן כל היום, בשעת תפלה יותר מן הכל, משום דהקורא קר"ש בלא תפילין כמעיד עדות שקר", ג"כ כונתו דמצותו כך הוא, אבל אין זה חיוב גמור, ואין במניעתו ביטול מצות עשה ממש [ואדרבא אם יש בזה חטא דביטול מצות עשה בכל רגע יש לעיין מה חומר יש במה דהוי כאילו מעיד עדות שקר לגבי חטא של תורה דביטול מ"ע]. וגם מש"כ שם דכל שאינו מניח תפילין עובר בשמונה עשין, אין כונתו לגדר ביטול מצות עשה ממש, אלא שנענש משום אי קיום שמונה עשין.

ומה שנענש האדם בעון ביטול תורה או ביטול מצות תפילין, אינו משום גדר ביטול מצות עשה, אלא על שלא חיבב את התורה לעסוק בה בכל יכולתו ובכל כחו, דנראה דבהא דנענשין על אי קיום מצות עשה בעידנא דריתחא לאו כל אנפין שוין וככל שהמצוה גדולה יותר גדול עונש הנמנע מקיומה, דחייב אדם לחבב את כל המצוות וביותר את המצוות הגדולות והחשובות [ועיין בלשון הרא"ש (מובא בשיט"מ ערכין ב' ע"ב)] "צריך להשתדל לקיים כל המצוות וכי משרע"ה היה תאב לאכול מפירות הארץ אלא לקיים מצוות התלויות בארץ וכ"ש מצות ציצית שהיא שקולה כנגד כל המצוות", ועיין עוד בתוס' ישנים (שבת ל"ב ע"ב).

ואף שאין אנו יודעים מתן שכרן של כל המצוות, מ"מ למדונו חז"ל במשנה בריש פאה (פרק א' מ"א) שת"ת כנגד כולם, ובקידושין (דף מ' ע"ב) איתא שתלמוד גדול שמביא לידי מעשה, וא"כ צריך לחבבה יותר מכל שאר המצוות, וכשאינו מחבבה כראוי ואינו עוסק בה ככל יכולתו גדול עונשו מאוד.

וכן במצוות תפילין שחז"ל הפליגו בגודל ערכה, ואמרו דקרפתא דלא מנח תפילין הוי בכלל פושעי ישראל בגופן, וברבינו יונה (ברכות י"ד ע"ב) כתב שישקולה מצות תפילין כנגד כל התורה כולה, גדול עונש המבטלה אף שאין בזה גדר ביטול מ"ע ממש.

ג

ראיות מהראשונים להנ"ל

ומלבד שיטת הרמב"ם נראה להביא ראיות מדברי התוס' והראשונים ליסוד הנ"ל דגדר מצות תפילין חיובה בכל זמן שיכול לקיימה, דהנה בגמרא (פסחים ק"ג ע"ב) איתא:

במצות תפילין ובזמן חיובה

"שבעה מנודין לשמים, ואלו הן יהודי שאין לו אשה, או שיש לו אשה ואין לו בנים וכו', ומי שאין לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו ומזוזה בפתחו וכו'".

ובתוס' (שם ד"ה ואין לו בנים) כתבו:

"נראה דוקא ע"י פשיעתו שאינו מתעסק בפריה ורביה דומיא דאחריני, ומי שאין לו תפילין בראשו ובזרועו וציצית בבגדו מיירי בשיש לו ואינו מניחן, אי נמי אפילו אין לו, יש לחזר ולהביא עצמו לידי חיוב, כדאשכחן במשה שהיה תאב ליכנס לארץ ישראל לקיים מצוות שבה, והא דאמרינן תפילין צריכים גוף נקי כאלישע, היינו שלא יפיה בהם ושלא ישן בהן, ובשעת ק"ש כדי לקבל עליו עול מלכות שמים שלמה בקל יכול ליהרר".

והנה חזינן שלא נתקשו התוס' על מי שאין לו אשה ואין לו בנים או אין לו מזוזה בפתחו, דבכל הנהו דהוי חיוב גמור פשוט להם דאם מבטלו הוי מנודה לשמים, ולא נתקשו אלא ממי שאין לו ציצית בבגדו דלא הוי מבטל מ"ע אם אין לו ד' כנפות, וממי שאין לו תפילין בראשו וזרועו דג"כ אינו מבטל מ"ע אלא חיוב מצוה בלבד כנ"ל, וכאילו אינו לבוש ד' כנפות לענין ציצית. וע"ז תירצו דכיון דיש לו ואין מניחן, ויש בזה זלזול במצוות אלו במקום לחבבן, הוי מנודה לשמים, א"נ אפילו אם אין לו הוי מנודה לשמים משום שאינו מחזר אחריהן לקיימן, וכמו שנתבאר לעיל דיש חובה גדולה לחבב את המצוות ולחזר אחריהן. ומוכח מדבריו דמצות תפילין דמיא למצות ציצית ות"ת, דאם נימא דיש חיוב מה"ת שיהיו התפילין עליו כל היום, למה נתקשו דוקא בהא דאין לו תפילין ולמה דימוהו למי שאין לו ציצית בבגדו ולהא דצריך לחזר אחרי המצוות, והלא הוא מבטל מצות עשה כשאינו מניחן והוי כמי שאין לו אשה.

[ובאמת כן הקשה המהרש"א בחידושו על דברי התוס', וכתב ליישב בדוחק דמפני שתפילין צריכים גוף נקי דימה אותם לציצית, אך עדיין הדברים תמוהים ומסתבר יותר כמוש"כ].

עוד מוכח מדבריהם דלא כהאחרונים שכתבו דיוצא כשמניחן פעם אחת ביום, דלדבריהם אם אין לו תפילין הרי הוא מבטל מצות עשה בכל יום, ובודאי חייב לקנות תפילין וככל מצות עשה שחייב לקיימה אף בהוצאת ממון [פחות מחומש דביותר מחומש פטור בדין ובודאי אינו מנודה לשמים], ואין זה דומה כלל להא דציצית ולהא דנתאוה משה להכנס לארץ לקיים מצות שבה, ודו"ק בזה היטב כי לענ"ד הדברים ברורים.

במצות תפילין ובזמן חיובה

גם ממה שכתבו בסוף דבריהם דאף דתפילין צריכין גוף נקי מ"מ "בשעת קר"ש לקבל עליו מלכות שמים שלמה בקל יכול ליהרר" מוכח כדברינו, דאם כדברי הפמ"ג הו"ל למימר דפעם אחת ביום לצאת יד"ח מה"ת בקל יכול ליהרר ולמה תלו זאת בקבלת עול מ"ש בשעת קר"ש, וע"כ דאין חיוב גמור מתוקף מצותה להניח בכל יום אלא גדר חיוב בלבד ונקטו חובת חיוב גדולה הנובעת מקבלת עול מלכות שמים שלמה, ודו"ק בזה [אך עדיין צ"ע בלשון התוס' דצריך להביא עצמו לידי חיוב, משמע דאם יש לו תפילין הוי חיוב אבל כשאין לו פטור משום אונס וצ"ע].

עוד נראה להביא ראיה מהמבואר בחולין (ק"י ע"א) דחולי מעיים פטורים מן התפילין, ופרש"י "מפני שצריך לחלצן תדיר", הרי שלא פירש דמיירי בחולה שאינו יכול ליהרר בגוף נקי, אלא מפני שצריך לחלצן תדיר פטור לגמרי מן התפילין. וקשה איך יפטר ממצוה דאורייתא מפני הטירחא של חליצת התפילין, ופשוט שאין זה טעם לפטור של חיוב של תורה. ועוד יש לתמוה להפמ"ג שיוצא יד"ח בהנחה פעם אחת ביום אין צריך לחלצן תדיר, הלא צריך להניח פעם אחת ולצאת יד"ח ולמה פטור לגמרי. וע"כ מוכח מזה דבאמת אין חיוב מן התורה להניח בזמן מסויים, אלא שחייב לחבב מצוה זו בכל עת, וכיון דבחיוב מצוה עסקינן לא חיבוהו במקום צער וטירחא, ודו"ק בזה היטב.

ואמנם ברמב"ם (פ"ד מה' תפילין הי"ג) מבואר דחולה מעיים פטור מפני שיש לו צער בעצירת נקביו ולא משום טירחא דחליצה, אך גם לדבריו יש להביא ראיה לדברינו, דבשאר מצוות לא מצינו פטור דמצטער כלל ואיבעיא ליה ליתובי דעתא כמ"ש הכס"מ, ובפרט בצער דעצירת נקביו הלא בודאי אף בחולי מעיים יש שעות ביום שבהם אינו מצטער בעצירת נקביו, ולמה לא יתחייב אז לצאת יד"ח במצוה דאורייתא, ואטו מי שמצטער באכילה יפטר מאכילת מצה אף בשעה שהוא יכול לאכול ללא צער [ואף כשהוא מצטער חייב שהרי לא מצינו פטור במצטער אלא בתפילין כנ"ל]. ונראה מוכח מדין זה דאין חיוב הנחה בכל יום ומשמע דאף אין חיוב כל היום.

גם נראה פשוט, דאם היה גדר החיוב כל היום או בכל יום, מ"מ אף אם פטרו מצטער משום שע"כ יסיח דעתו, או בחולי מעיים משום עצירת נקביו או מטעם אחר, יתחייב עכ"פ לשעה מועטת שיכול להמנע בה מהיסח הדעת או מעצירת נקביו, וממה שפטרו את אלה לגמרי מוכח בע"כ דאין כאן חיוב מסוים המוגדר ומוגבל בזמן.

במצות תפילין ובזמן חיובה

וראיתי בערוך השלחן (ריש סי' ל"ח) שהתלבט מאוד בדין זה למה חולי מעיים פטורין לגמרי מתפילין ומתחלה ר"ל דבאמת חייבין בשעת קר"ש וחזר בו ולא הסיק בזה דבר ברור. ולענ"ד נראה כמבואר.

ועיין עוד בסוכה (כ"ה ע"ב) דחתן ושושביניו פטורין מן התפילין, וכתב רש"י "משום דשכיחא שכרות וקלות ראש", ולכאורה צ"ע שפטרום מחיוב תפילין, ותחת זאת היה לנו להזכירם להמנע מקלות ראש משום קדושת מצוה זו, ואיך ביטלו מצות עשה חיובית משום חשש קלות ראש, וע"כ דאין כאן חיוב אלא חיוב מצוה בלבד כנ"ל.

ועוד יש להביא ראיה, מהמבואר בתוס' (ראש השנה י"ז ע"א) דהעוסק בתורה פטור מן התפילין, עי"ש שהביאו כן בשם המכילתא ולא ביארו טעם הדברים, אך הריטב"א שם הרחיב בזה וכתב:

"וי"א דמטעם זה אמרו שהעוסק פטור מן התפילין, מפני שיש לו היסח הדעת כשעוסק בתורה וא"א לו לקיים שתיהן, אע"פ שאין היסח הדעת נופל בענין זה, כיון שאין דעתו בדברים של חול וכו', ולפיכך הוא מותר לעסוק בתורה ולהתפלל ותפילין בראשו, מ"מ הוא אינו מקיים מצות תפילין כראוי לפעמים שמסיח דעתו מהם בדברי חול, וכיון שכן פטורין מהם".

והנה אם נימא דיש חיוב שיהיו התפילין בראשו וזרועו של אדם כל היום או אף לשעה מועטת בכל יום, הדברים תמוהים, וכי משום חשש שלפעמים מסיח דעתו מהם בדברי חול יבטל לגמרי מ"ע דאורייתא, אתמהא, ואף אם היה בזה דין גמור של היסח הדעת [כשעוסק בתורה] היה צריך לבטל מלימודו ולקיים מצות תפילין, דהלא מבטלין ת"ת בשביל כל מצוה שאי אפשר לקיימה ע"י אחרים כגון קריאת שמע וכדו' כמבואר בשבת (י"א ע"א) ובמועד קטן (ט' ע"ב) ולמה אינו חייב לבטל תורתו לקיים מצות תפילין, ובפרט אם יכול לקיים מצות תפילין ולצאת יד"ח בשעה מועטת, וע"כ כאמור דאין בזה ביטול עשה גמור.

ועי"ש עוד בריטב"א שהביא בשם הירושלמי טעם אחר לפטור העוסק בתורה מן התפילין, משום שטעם התפילין "למען תהיה תורת ה' בפיד" וכיון שכן עדיף ת"ת מתפילין, אך מסתמא אין זה טעם ודרשה גמורה אלא כעין אסמכתא, וא"כ גם מטעם זה מוכח כנ"ל דאין כאן ביטול מצות עשה גמורה.

במצות תפילין ובזמן חיובה

ד

הטעם דאין זמן מוגדר למצות תפילין

ומכל זה נראה כנ"ל דבמצות תפילין אין זמן מוגדר, אלא שחייב אדם להשתדל מאד במצוה זו לקיימה וכמו מצות תלמוד תורה שביסודה אין הגדרת זמן לחיובה [ואפשר שמטעם זה נדחית ת"ת לצורך מצוה עוברת שא"א לקיימה ע"י אחרים, זולת מצות תפילין שאף היא דומה ביסודה למצות ת"ת שאין בה גדר חיוב בזמן מסויים].

ונראה ביסוד הדבר, דחז"ל ברוחב דעתם הבינו דמצוה שלא נתבאר בקרא זמן מסויים לחיובה, ע"כ דאי אפשר שיהא חיובה תמידי ובלתי פוסק [כגון מזוזה על פתחו או ציצית בבגדו או מילה בבשרו וכדו' מצוות רבות], וכגון ת"ת דע"כ לא יתכן שיש חיוב תמיד לעסוק בתורה בלבד, דא"כ לא יקיים שום מצוה אחרת ממצוות התורה, שהרי חייב תמיד לעסוק בתורה והעוסק במצוה פטור מן המצוה, וגם לא יוכל לעסוק בדרך ארץ ובצרכיו כי אם בכדי חייו, וכן בתפילין ע"כ אי אפשר שחייב תמיד להניחן שהרי אסורין בהיסח הדעת ובמקומות המטונפים וצריכין גוף נקי, ובכל כה"ג ע"כ אין גדר זמן בחיובם אלא שחייב להשתדל בהם ככל יכולתו כנ"ל.

וכעין זה נראה גם בגדר מצות זכירת מעשה עמלק לשיטת הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ה ה"ה) שכתב "מצות עשה לזכור תמיד מעשיו הרעים", וכן כתב בספר המצות (עשין קס"ט) "לזכור מה שעשה לנו עמלק וכו' ולשנוא אותו בכל עת ועת". ואין נראה בזה מש"כ המנחת חינוך (מצוה תר"ג) דהוי מצוה תמידית וכאותם שמנה החינוך באגרת הקדמתו, דכיון דהמצוה היא בדיבור לא יתכן שיהיה זה מצוה תמידית, וכי מבוקר ועד ערב ידבר ממעשה עמלק, ואין זה דומה לאמונת הייחוד ואהבת ה' וכדו' המצוות התמידיות שהם מצות שבלב. אלא נראה ברור דגדר המצוה הוא כנ"ל דאין בה זמן מסויים אלא מצוה כללית ללא הגבלת זמן וכל המרבה בה הרי זה משובח, ודו"ק בזה.

וכיו"ב נראה גם לגבי מצות תשובה שהיא מצ"ע כמ"ש הרמב"ם (פרטי המצות ריש הל' תשובה), דאף היא אין לה זמן מסויים אלא חייב להשתדל בה ביותר, דאף דלכאורה נראה דזמנו מוגדר דלאחר שחטא חייב לחזור בתשובה [וכבר כתב הרמב"ן דכ"ז שאינו חוזר בתשובה על החטא גדול עונשו], הרי כתב הרמב"ם (פ"ז מתשובה ה"ג) דחייב לשוב בתשובה על מדות ודעות והרי תשובה זו נוהגת בכל שעה ולעולם

במצות תפילין ובזמן חיובה

אין לה סוף, ואף אם נדחה דאין עיקר התשובה אלא תשובה על החטא, מ"מ אף בחטא הרי מצינו דברים שאין אדם ניצול מהם בכל יום, אלא נראה דגם מצוה זו היא מצוה כללית כת"ת ותפילין וכנ"ל.

ה

מו"מ בהנ"ל

אך יש להעיר מדברי הרמב"ם (פי"א מהלכות ברכות ה"ב) שכתב:

"יש מצות עשה שאדם חייב להשתדל ולרדוף עד שיעשה אותה כגון תפילין וסוכה ולולב ושופר ואלו הן הנקראין חובה, לפי שאדם חייב עכ"פ לעשות, ויש מצוה שאינה חובה אלא דומה לרשות כגון מזוזה ומעקה שאין אדם חייב לשכון בבית החייב במזוזה כדי לעשות מזוזה אלא אם רצה לשכון כל ימיו באוהל או בספינה ישב וכן אינו חייב לבנות בית כדי לעשות מעקה וכו'".

ומדבריו משמע דתפילין הוי חיוב גמור בזמן מסויים, וכהני דמני לה בהדייהו, סוכה ולולב ושופר שהוא חייב עכ"פ לקיימן, אך י"ל דלא התכוון לומר דתפילין הוי ממש כסוכה ולולב ושופר אלא דשאני ממזוזה ומעקה דהני הוי רשות ממש, דאינם אלא מצות קיומיות התלויות במעשה רשות שברצון האדם, ובהנהו אין כלל חיוב להשתדל שיהא חייב במזוזה או במעקה, משא"כ בתפילין שאינו תלוי בדבר הרשות ויש חיוב גדול להשתדל בה ולרדוף אחריה. ודו"ק בזה [ועדיין צ"ע להבחין איזהו דרך בו ישכון אורו של כוונת הרמב"ם בזה].

ובאמת נראה, דאף הקרית ספר לא התכוון לומר דיש חיוב תפילין בכל יום, אלא כונתו ככל דברינו הנ"ל, שהרי הוכיח שמצותן בכל יום מדאיצטריך קראי למעוטי לילה ושבתות ויו"ט, ולכאורה ראייה זו תמוהה, שהרי בלילה אסור להניח תפילין דעובר בלאו, וכן בענין שבת ויו"ט האריכו האחרונים לדון אם הוי פטור או איסור, עיין בביצה (ט"ו ע"א) ובראש יוסף שם ובשאגת אריה (סי' מ"א - מ"ג) שהאריך בזה. והנה אם אסור להניח תפילין בזמנים אלו, בודאי אין מזה ראייה דבשאר הימים יש חיוב בכל יום, דלא בא קרא אלא לאסור בלילה ובשבת ויו"ט אבל בשאר ימי רשות (דהיינו מצוה כללית כנ"ל) אף אם אין בזה איסור אלא פטור מ"מ איצטריך קרא דבלילה ובשבת ויו"ט אין מצוה כלל ובשאר כל ימים יש מצוה, אך מנ"ל דיש חיוב בכל יום דוקא.

במצות תפילין ובזמן חיובה

וע"כ נראה דבאמת זו כל כונת הקרית ספר לבאר דמצותן בכל יום דהיינו שבכל יום יש מצות תפילין, אך לא נתכוון לחדש דין חדש שאינו מבואר בדברי הרמב"ם, אלא לבאר דברי הרמב"ם כדרכו בקודש, אלא שהקדים את המאוחר בדברי הרמב"ם שכתב שם (הלכה י') שזמן הנחת תפילין ביום ולא בלילה, ולא בשבת ויו"ט עיי"ש, וכל כונת הקרי"ם לומר דבכל שאר הימים נוהגת מצוה זו, ודו"ק בזה [אך עדיין צ"ע קצת דא"כ מה חידוש יש בדבריו וצ"ע].

גם בשיטת הלבוש נראה דבאמת אין כונתו דיש חיוב שהתפילין יהיו עליו כל היום, דז"ל (שם בסעיף ב'):

"ומצותן להיותן עליו כל היום, דהא סתם כתיב וקשרתם אותם וכו' משמע קשירה תמידית ועוד כתיב והיו לאות על ידיך ולזכרון בין עיניך, ואות וזכרון צריכין להיות תמידין אבל מפני שצריכין גוף נקי וכו', ועוד שצריכין שלא יסיח דעתו מהם וכו' ואין כל אדם יכול להזהר בזה, ע"כ נהגו שלא להניחם כלל כל היום כי סגי להו בקשירה פעם אחת בכל יום אעפ"י שיסירם מיד נמי יצא ידי קשירה וזכירה".

ומבואר מדבריו דבאמת סגי ליה בקשירה פעם אחת ויוצא בזה ידי קשירה וזכירה, וא"כ אין גדר וקשרתם וזכרון ואות דוקא שיהיו תמידיים, וע"כ דכונתו דלכתחלה יש מצוה להרבות בזמן הנחתם דכיון דהוי אות וזכרון הרי ככל שמרבה באות וזכרון הרי זה משובח ויש בזה מצוה רבה. אך ביסוד החיוב יש לעיין בשיטת הלבוש דלכאורה דבריו נוטים לדברי הפמ"ג דיש חיוב להניח בכל יום שהרי כתב ד"סגי ליה בקשירה פעם אחת בכל יום" ומשמע דיש עכ"פ חיוב להניח פעם אחת בכל יום, אך אפשר דכונתו למנהגנו לא להניחן כל היום אלא פעם אחת ביום בשעת התפילה וסגי לן בזה, דאף בזה יצא ידי קשירה וזכירה אבל אין זה מעיקר גדר חובתה, וי"ל בזה.

[שו"ר עוד בלבוש (סי' קכ"ח סעיף ג') ומשמע בדבריו דבתפילין יש חיוב ממש כל היום, אך גם שם יש לדון דאין זה חיוב ממש אלא מצוה גדולה עיי"ש וצ"ע].

והנה האחרונים נתקשו למה אין מניחין תפילין ביו"ט שני של גלויות, ובאמת בשו"ת צ"פ (ח"ב סימן ק' אות ז') כתב דודאי חייב להניח, משום דלא מצינו שעקרו מצות תפילין ביו"ט שני של גלויות. ולדברינו נחא, כיון דאין בזה חיוב דכל יום טוב שלא להניח דלא לית לזלזולי ביו"ט שני של גלויות, ודו"ק.

במצות תפילין ובזמן חיובה

שוב ראיתי בשו"ת הרשב"א (חלק א' סימן ס"א) שדן בענין תפילין ביו"ט שני של גלויות וכתב דמשום חשש זלזול ביו"ט תיקנו כעין דאורייתא וכך עמא דבר, ולענ"ד יש להוכיח מדבריו כדברינו הנ"ל [וק"ו לשיטת הרמב"ם דיו"ט שני הוא מנהג ולא תקנה] ודו"ק.

והנה מלבד כל הנ"ל, נראה שהגדולה מכל הראיות היא מה שמצינו שבימי קדם לא היה המון העם זהיר במצות תפילין כמבואר בשבת (ק"ל ע"א) שלא מסרו ישראל נפשם עליה, ובתוס' שם (מ"ט ע"א ד"ה כאלישע) כתבו שאין תימה שמצוה זו רפויה בידינו, שגם בימי חז"ל היתה רפויה עיי"ש, ובש"ך (חו"מ סי' פ"ז ס"ק מ"א) הביא מרב האי גאון שגדר ת"ח הוא מי שמניח תפילין, וע"ע סמ"ג (עשין ג') ואור זרוע (ח"א תקל"א ותקצ"ד) ובכד הקמח (עמוד צ"ז ערך תפילין) שיש שטעו שאין כל אחד ראוי להניח תפילין, ומבואר מכל דבריהם שמצוה זו לעתים היתה רפויה מאד ולא קיימה כי אם תלמידי חכמים, וזה תימה גדולה שנהגו לבטל חיוב גמור ומצות עשה חיובית, וע"כ מוכח מכל זה כדרכנו ודו"ק.

ו

בראיות האחרונים שחובתה כל היום

ועתה נדון במקורות שהביאו האחרונים להוכיח מהם שיש חיוב ללבוש תפילין כל היום.

הנה בישועת יעקב שם הביא ראיה מדברי הגמ' בסנהדרין (פ"ח ע"ב) דאין לנו חיוב בהוראת זקן ממרא אלא בתפילין בלבד דרק בו יש גדר דמוסיף גורע דע"י שהוסיף בית חמישי ביטל מצותו, ובתוס' (שם ד"ה אי ס"ל) כתבו דבלולב לא שייך לומר דע"י שהוסיף מין חמישי ללולב שבידו גורע וביטל מצותו דמדאגביה נפיק ביה. והוכיח הישועות יעקב מגמ' זו דבתפילין אינו יוצא יד"ח בשעת הנחה כדברי הפמ"ג אלא דחייב כל היום ולכן מגרע את המצוה ע"י ההוספה.

אמנם באמת אף לפי דברינו נחא דאף שאין גדר חיוב להיות התפילין עליו כל היום, מ"מ זה גדר מצותו כנ"ל מלשון הרמב"ם וע"י הוספת בית חמישי ביטל מצוה זו, משא"כ בלולב שגדר מצותו שיצא יד"ח בנטילה ומדאגביה נפיק ביה.

במצות תפילין ובזמן חיובה

וראיתי במועדים וזמנים (ח"ג סי' רס"ז) שכתב להוכיח מדברי הראשונים שהקשו באלישע בעל כנפים איך חלץ תפיליו, ונימא יהרג ואל יעבור, דע"כ חובתן כל היום.

אך גם מזה אין ראיה אלא דיש מצוה במה שהולך כל היום בתפילין אבל לא שיש בזה חיוב שהרי בשעת הסכנה אף על ערקתא דמסאנא יהרג ואל יעבור ולא גרע מצות תפילין אף שאין בה חיוב מוגדר בשעה זו מערקתא דמסאנא [וע"ז תירצו הראשונים בדרכים שונות לחלק בין קום ועשה לשב ואל תעשה, ועיין עוד בשבת מ"ט ע"א ובסנהדרין פ"ח בנמק"י] ואין מזה ראיה שחובה ללבשן כל היום כמ"ש המו"ז.

ובאמת הכס"מ (פ"ה מיסודי התורה ה"א) כתב ליישב הא דאלישע בעל כנפיים דכיון דכבר קיים מצות תפילין באותו היום אי"צ למסור נפשו עי"ש ומבואר מזה דס"ל דיש מצוה בכל יום וכשיטת הפמ"ג והביאור הלכה כנ"ל, ולפמש"כ לעיל מהכס"מ לגבי תפילה דמצותה בכל יום מסברא א"ש שיטתו גם לגבי תפילין כנ"ל, ודו"ק כי קצרתני.

גם מה שהביא מדברי רבינו אליהו בתוס' (מנחות ל"ה ע"ב ד"ה משעת) שצריך לקשור בכל יום משמע דיש חיוב בכל יום, לענ"ד אין מזה ראיה דכל כונתו היא דכיון דנוהגין להניח תפילין בכל יום צריך לקשור בכל יום בשעת הנחה דזה מצותן דהיינו מעשה הקשירה וכך מבואר בתוס' שם דכיון דכתיב וקשרתם צריך קשירה בכל שעה שמניחן, אבל לא עלה על דעתו לחדש גדר זמן מצות תפילין של תורה, ודו"ק בזה.

אמנם מדברי התוס' (יומא ל"ו ע"א ד"ה על) מוכח דמן התורה יש זמן מסויים למצות תפילין, דכתבו דעולה מכפרת על ביטול מצות תפילין, הרי דשייך בו ביטול מצות עשה ומסתמא לא שייך כפרת עולה בגדר חיוב מצוה וביטולה אלא בביטול מצות עשה ממש, הרי דשייך בתפילין ביטול מצוה, ומוכח מזה דיש זמן מסויים לקיומה. ואפשר דכפרת העולה על כל גדר החטא במצוות עשה ואף במה שביטל מצוה בחביבותה אך יותר נראה מדבריהם דהוי ביטול מצוה ממש, וצ"ע בזה.

והנה ראיתי שם במועדים וזמנים (וגם בח"ד סי' רצ"ט) שהביא בשם הגרי"ז מבריסק דס"ל דמצות תפילין הוא חיוב כל היום אלא שאנו סומכין על רבותינו שפטרו אותנו משום היסח הדעת וכדו', וצ"ע בזה.

ועוד יש להעיר מהמבואר בשו"ע (סי' ל"ח סעיף י"ב) דמי שאין ידו משגת לקנות תפילין ומזוזה תפילין קודמין משום דהוי חובת הגוף, ועוד דקדושתן גדולה מקדושת

במצות תפילין ובזמן חיובה

מזוזה, ומקור הדברים מן הירושלמי סוף מגילה. ואם כדברינו לכאורה הו"ל להקדים מזוזה דהוא חוב גמור ואם אין לו מזוזה בפתחו מבטל מצות עשה משא"כ בתפילין דאינו מבטל מצות עשה, ולכאורה מוכח מזה דגם בתפילין הוי ביטול מצוה, ושמא י"ל דאף דלא הוי חיוב גמור בזמן מסויים מ"מ כיון שמצותו גדולה ממצות מזוזה (מתרי טעמי כנ"ל) קודם הוא למזוזה, ועוד דגם תפילין הוי חיוב אף שאין חיובו מוגדר ומסויים בזמן ואם מבטלה בקביעות הוי כמבטל מצות עשה, אך מלשון הפוסקים שם ובשו"ת רעק"א (סי' ט') משמע שהבינו דתפילין הוי חיוב גמור המוגדר בזמן, ועדיין אני נבוכך בזה וצ"ע.

וראיתי באגרת התשובה לרבינו יונה (אות כ"ד) שכתב דמי שאינו מניח תפילין יש עליו קרוב לשלש מאות עונשים בשנה (דהיינו לכל ימי החיוב), ומוכח מדבריו דיש מצוה בכל יום ולכן נענש על כל יום.

ובארחות חיים להרא"ש (ליום השבת אות ד') כתב "שיניח תפילין בכל יום" וקשה והלא זהו דין ולא חסידות, ולדרכנו ניחא.

ובמהרי"ק (שורש קע"ד) כתב דבר תימה דעדיף לבטל מצות תפילין מליכנס לחשש ברכה לבטלה דמצות תפילין קלישא לירא שמים דקרי ותני באורייתא ע"ש בשם הראשונים, וזה פלא גדול עי"ש היטב.

וע"ע בתרומת הדשן (פסקים סי' קכ"א) דאם התפלל ערבית שוב אינו מניח תפילין והובא ברמ"א (סי' י"ח ס"א), ותמוה שיבטל מצות עשה משום תפלתו, ולכאורה מוכח גם מזה דמאן דלא מנח תפילין אין בו משום ביטול מצ"ע.

ועל כל הנ"ל יש לדון מדברי הגמ' (שבועות כ"ה ע"ב) דהנשבע שלא הניח תפילין היום הוי נשבע לבטל את המצוה, אך נראה דגם במצוה שאינה חיובית אין השבועה חלה לבטל את המצוה, ועיין מהרי"ט (יו"ד סי' מ"ז) דאפילו לדחות מצוה לאחר זמן הוי ככל נשבע לבטל את המצוה, אבל בשו"ת הרשב"א (ח"ד סי' צ"א) לא כתב כן, אך מ"מ במצות תפילין שכל רגע יש בה קיום מצוה אפשר דלכו"ע הוי בכלל נשבע לבטל המצוה ודו"ק כי קצרת.

במצות תפילין ובזמן חיובה

ז

הנחה וקשירה בתפילין של יד ושל ראש

כתב בשו"ת מהרי"ט (ח"ב סימן ז):

"ומברך 'להניח', להורות שעיקר המצוה הנחתם, וכריכתם שיירי מצוה והכשר מצוה".

והיה מקום לדקדק בדבריו דאין המצוה אלא הנחת תפילין על ראשו וזרועו, ואין הקשירה אלא שיירי מצוה והכשרה, וא"כ לכאורה יוצא יד"ח בשעת הדחק כשאין לו רצועות כלל בתפילין, דעיקר המצוה בהנחת התפילין גרידא ללא קשירה וכריכה. אמנם פשיטא דא"א לומר כן, דהא מבואר במנחות (ל"ה ע"ב) דמברך משעת הנחה עד שעת קשירה, הרי דעד שעת קשירה הוי עובר לעשייתו, דהקשירה היא המצוה, וכ"כ הרמב"ם (בפ"ד מתפילין הלכה ז):

"וכל המצוות כולן מברך עליהן קודם לעשייתן, לפיכך צריך לברך על התפלה של יד אחר הנחה על הקיבורת קודם קשירתו, שקשירתו זו היא עשייתו".

וע"כ דבאמת לא עלה על דעת המהרי"ט דיוצא אדם יד"ח הנחת תפילין ללא רצועות וללא כריכה והידוק, אלא שכתב לבאר דגדר המצוה אינו קשירה אלא הנחת התפילין ומשום כך מברך להניח, אף שאופן הנחתו פשוט וברור דהוי ע"י כריכה והידוק ואינו יוצא יד"ח זולתם, מ"מ אינו מברך לקשור תפילין אלא להניח, דנוסח הברכה נקבע ע"י גדר המצוה ומהותה ולא ע"י אופן קיומה למעשה. ומש"כ וקשרתם לאות כונתה לקשירה שבעשיית התפילין ולא לקשירה בשעת הנחתו עי"ש.

ועצם ההנחה שרצועות מעכבות פשוטה היא, שהרי יש מדיני רצועות שהלממ"ם הן והם מעכבין בתפילין כמ"ש הרמב"ם (פ"ג מתפילין ה"א) דרצועות שחורות הוי הלממ"ם, הרי דרצועות מעכבות, וענין הרצועות שעל ידן מהדק של ראש וכורך של יד, וזה אופן הנחת התפילין, וז"פ.

ואין סתירה בין דברי המהרי"ט ללשון הרמב"ם הנ"ל דקשירתו זו עשייתו, דאין כונת הרמב"ם לקבוע דעיקר המצוה ומהותה אינו אלא הקשירה, אלא כל כונתו דאף דצריך לברך בכל המצוות עובר לעשייתו, מברך לפני הקשירה דקשירתו היינו עשייתו

במצות תפילין ובזמן חיובה

וגמר מצוותן, כיון שגמר ההנחה היא הקשירה וללא קשירה לא יצא יד"ח וכל עוד לא קשר אין כאן הנחה, ומשום כך הוי עובר לעשייתן. אך נראה דגם הרמב"ם מודה דגדר המצוה ומהותה היא ההנחה, אלא דכיון שהקשירה מעכבת עדיף לברך לאחר ההנחה לפני הקשירה וההידוק כיון שיש בכריכה עיכוב בזמן ויש חשש שיהיה עובר דעובר, משום כך מצוה לכתחלה לברך בין ההנחה וההידוק, עי"ש.

ובאמת מבואר להדיא כדברינו בדברי המהרי"ט שם וז"ל:

"וא"ת א"כ היאך אמרו דמברך משעת הנחה עד שעת קשירה והאי לאו עובר לעשייתן היא, וי"ל דכל זמן דלא מהדק אין זו הנחה, שסופן לנדוד ממקומן, אלא עד שעה שיהדק יפה שלא ימוטו אז הוי קיום המצוה ומברך להניח להורות שעיקר המצוה הנחתם וכריכתם שיירי מצוה והכשר מצוה". הרי להדיא שהקשירה היא גמר ההנחה וכל עוד לא קשר לא יצא יד"ח ומשו"כ הוי עובר לעשייתן אף שמהות המצוה הנחה היא ולא קשירה, ודו"ק בזה.

והנה ברבינו מנוח (שם) כתב:

"לפיכך צריך לברך וכו', והיינו דאתמר בגמ' מאימתי מברך עליהן משעת הנחה ועד שעת קשירה, דכיון דקודם קשירה מברך, קודם לעשייתן קרינא בי' שה[קשירה היא] המצוה. אבל [בתפלה של] ראש מברך קודם ההנחה, שהנחתן והיישוב בראש היא גמר עשיית המצוה".

ומשמע לכאורה שחילק בין תש"י שעיקר מצוותה היא הקשירה, לתש"ר שמצוותה בעצם ההנחה. אך לענ"ד אפשר דגם כונתו כמבואר בדברינו, דלגבי תש"י כיון שבפועל צריך כריכה והידוק הוי זאת גמר עשייתן, אבל בתש"ר "שהנחתן והיישוב בראש היא גמר המצוה" דהיינו כיון שאין בהם כריכה ובחדא מחתא אדם מניחן מיישבן ומהדקן לפיכך מברך קודם הנחתן. אך אין הכרח שכונתו לחלק ביסוד גדר המצוה בין תש"י לתש"ר.

ועיין בהגהות מיימוניות (שם סק"ד) שמביא מסה"ת דבתפילין ש"ר מברך משעת הנחה עד שעת הידוק כמו בש"י עי"ש (וע"ע בב"ח ובפרישה או"ח סי' כ"ה, וברמ"א שם סעיף ח' וביאור הגר"א אות כ"ה).

במצות תפילין ובזמן חיובה

[ומה שהרמב"ם לא כתב הלכה זו אלא בתפילין של יד, פשוט דלשיטתו הלך דלא מברכין כלל על תש"ר אלא פוטר את שתי התפילין בברכה אחת, וכמ"ש שם בפ"ד ה"ה, וזה כשיטת רש"י במנחות ל"ו ע"א, וז"פ].

אמנם בודאי יש מקום לחלק בין תש"י שבו כתיב בקרא "וקשרתם לאות על ירך", לתש"ר שבו כתוב "והיו לטטפות בין עיניך", וכמשמע מלשון הרמב"ם בפרטי המצוות ריש הלכות תפילין שכתב "להיות תפילין על הראש - לקשרן על היד".

אך בספר המצוות מ"ע י"ב - י"ג כתב "להניח תפילין בראש, להניחן על היד", ולעומת זאת במנין המצוות כתב בשניהם "לקשור תפילין בראש - לקשור תפילין ביד". ומזה משמע שהרמב"ם לא דק בלשונו מסיבה פשוטה, דאף דעצם המצוה היא ההנחה, אופן ההנחה הוא בקשירה דהיינו כריכה והידוק, והנחה וקשירה דבר אחד הם כמבואר. ומשום כך כתב במק"א לקשור ובמק"א כתב להניח.

ומה שכתב בפרטי המצוה להיות תפילין על הראש ולגבי תש"י כתב לקשרן, יש לבאר ע"פ מה שיש לדון בגדר מצות תפילין אם היא במעשה ההנחה או במה שהתפילין מונחים על גופו, ומדברי הרמב"ם משמע דחלוקים בזה של יד ושל ראש, ובשל יד המצוה היא במעשה ההנחה, ובשל ראש המצוה היא במציאות שהם מונחים על הראש. אמנם כאמור בסה"צ משמע דאין לחלק ביניהם. וכבר כתבתי במק"א דבפרטי המצוה דרכו של הרמב"ם ללכת בעקבות לישנא דקרא, ובפר' ואתחנן (דברים ו' ח') נכתב "וקשרתם לאות על ירך", ובשל ראש כתיב "והיו לטטפות בין עיניך", ודו"ק בכ"ז כי קצרתני.

ובעיקר שאלת המהרי"ט למה מברכים להניח ולא לקשור, כתב הב"ח בסימן כ"ה דכיון דעיקר מצות תפילין שיהיו מונחים עליו כל היום ואילו היה מברך לקשור היה משמע שדי בקשירה רגע אחד, לפיכך מברך להניח "דמשמע שיהיו מונחים עליו שעה אחת עכ"פ".

ליחד שם י"ה בו"ה

לייחד שם י"ה בו"ה

"והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפוך" (שמות י"ג ט').

"וצונו להניח על היד לזכרון זרוע הנטויה שהיא נגד הלב לשעבד בזה תאוות ומחשבות לבנו לעבודתו יתברך שמו. ועל הראש כנגד המוח שהנשמה שבמוחי עם שאר חושי וכוחותי כלם יהיו משועבדים לעבודתו יתברך שמו" (לשם יחוד לפני הנחת תפילין).

הנה במצות תפילין שבהם ייחוד ה' וקבלת עול מלכותו באהבה משעבד האדם את עצמו, את כל חושיו וכוחותיו, את המח ואת הלב לעבודתו יתברך שמו.

וכבר כתב בספר החינוך מצוה תכ"ב:

"והענין בארבע פרשיות אלו יותר מבשאר פרשיותיה של תורה לפי שיש באלו קבלת מלכות שמים ואחדות ה' וענין יציאת מצרים... ואלה הם יסודות דת יהודית. ולכן נצטוינו להניח יסודות אלו כל היום בין עינינו ועל לוח ליבנו, כי שני אלה האברים יאמרו חכמי הטבע שהן משכן השכל".

אכן הלב והמוח משכן השכל הם, כך כתב רבינו בחיי בספר כד הקמח ערך תפילין. אך לא רק משכן השכל אלא אף משכן הרגש. מחשבות לבנו ורחשי לב ורגשותיו, את כולם משעבדים אנו לעבודתו ית"ש. המוח והלב תמצית האדם המה, ובהם מובדל הוא מחיות השדה ומבהמות יער, מעוף השמים ומדגי הים, ואותם אנו משעבדים לעבודת הבורא.

והוא שאנו מבקשים "לב טהור ברא לי אלקים ורוח נכון חדש בקרבי" (תהלים נ"א י"ב). לב טהור כדי לרצות לעבוד את ה', ורוח נכון כדי לדעת איך לעבדו בלבב שלם.

ליחד שם י"ה בו"ה

ב

חסידיים מספרים (כך שמעתי מזקן אחד מחסידי רוז'ין) שכאשר הצדיק רבי ישראל מרוז'ין הניח לראשונה תפילין לבנו הנער דוד משני'ו (שלימים יהיה הצדיק הקדוש מטשורטקוב) אמר הנער חתן המצוות בהתלהבות גדולה "לייחד שם י-ה בו-ה. שאלו אביו הגד נא דוד משני'ו, הידעת מה הכונה בשמות אלה. ענה הנער, אבא לא לימדת אותי כונות השמות ואין לי עסק בנסתרות אבל אני מכוין פשוט משלי. שאל הצדיק את בנו הקטן תאמר נא לי מה כונתך.

הסביר הילד, הנה צרכי האדם הבסיסיים בגשמיות הלא הם אכילה שתיה ושינה (ובהם שנינו שחייבים בסוכה משום תשבו כעין תדורו), ובכולם יש י' וה'. ומאיך יש ו' וה' בכל יסודות עבודת ה' כגון תורה, עבודה, אמונה וקדושה.

וכנגד שני אלה מכוונים תפילין של יד ותפילין של ראש. הידיים הם כלי המעשה שבהם עושה אדם מלאכתו בעוה"ז. בהם הוא בונה וסותר, כותב ומוחק, מוריד ומעלה, ובהם מרויח הוא את פת לחמו. והראש שבו הוא חושב מחשבות, בו הוא לומד תורה ומכוון כונות התפילה, בו הוא מאמין ומהרהר מחשבות קדושות.

וזו הכונה לייחד שם י-ה בו-ה, שני התפילין באים לקשר עולמות, את עולם הזה ועולם הבא. ומשו"כ אמרו הסח בין תפילה לתפילה חוזר מעורכי המלחמה, שהרי אמרו חז"ל (ברכות ס"ג ע"א) "איזהו פרשה קטנה של גופי תורה תלויים בה 'בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך'".

כך אמר חתן המצוות היניק וחכים דוד משני'ו, ובטוחני שאביו הגדול הצדיק והקדוש נהנה הנאה גדולה.

ליחד שם י"ה בו"ה

והוא שכתב הרמב"ם בפ"ג מהלכות דעות ה"ג:

"המנהיג עצמו על פי הרפואה, אם שם על לבו שיהיה כל גופו ואבריו שלמים חזקים בלבד ושיהיו לו בנים עושין מלאכתו ועמלין לצרכו אין זו דרך טובה. אלא ישים על לבו שיהא גופו שלם חזק כדי שתהיה נפשו ישרה לדעת את ה', שאי אפשר שיביין ויסתכל בחכמות והוא חולה או אחד מאבריו כאב. וישיב על לבו שיהיה לו בן אולי יהיה חכם וגדול בישראל. נמצא המהלך בדרך זו כל ימיו כולן עובד את ה' תמיד, אפילו בשעה שנושא ונותן ואפילו בשעה שבועל. מפני במחשבתו בכל כדי שימצא צרכיו עד שיהיה גופו שלם לעבוד את ה'. ואפילו בשעה שהוא ישן, אם ישן לדעת כדי שתנוח דעתו עליו וינוח גופו כדי שלא יחלה ולא יוכל לעבוד את ה' והוא חולה נמצאת שינה שלו עבודה למקום ברוך הוא, ועל ענין זה צוו חכמים ואמרו וכל מעשיך יהיו לשם שמים. והוא שאמר שלמה בחכמתו בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך".

נר זיכרון

לעילוי נשמת

הרה"ח משה בן
מוה"ר יוסף דוד ז"ל
נלב"ע כ"ז סיון תשמ"ז

מרת מלכה מחלה בת
הר"ר מרדכי זיסקינד ז"ל
נלב"ע ג' אייר תשס"ו

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בנו ידידנו עוז
הר"ר דוד הגר הי"ו
לום אנג'לס

